

Sveriges lantbruksuniversitet
Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap
Område Landskapsutveckling

Ängen och kyrkogården

värderingar kring ängsmark utifrån ett förvaltningsperspektiv

The Meadow and the Cemetery – values from a management perspective

Maximilian Löfgren

Självständigt arbete 15 hp
Landskapsingenjörsprogrammet
Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU
Alnarp 2011

Ängen och kyrkogården – värderingar kring ängsmark utifrån ett förvaltningsperspektiv

The Meadow and the Cemetery – values from a management perspective

Maximilian Löfgren

Handledare: Mark Huisman, SLU, Område Landskapsutveckling

Examinator: Eva-Lou Gustafsson, SLU, Område Landskapsutveckling

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grund C

Kurstitel: Examensarbete för landskapsingenjörer

Kurskod: EX0361

Program/utbildning: Landskapsingenjörsprogrammet

Examen: 2011

Ämne: Landskapsplanering

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och -år: Juni 2011

Omslagsbild: Maximilian Löfgren: Ängsmark på Hardeberga kyrkogård, Södra Sandby 2011

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Ängsmark, förvaltning, biologisk mångfald, kyrkogårdshistoria, värderingar.

Förord

I detta examensarbete kombineras många av mina intresseområden och jag hoppas att det kan väcka intresse även hos andra.

Jag vill framföra ett stort tack till alla ansvariga ute på olika kyrkogårdsförvaltningar som tagit sig tid att svara på frågor och dela med sig av sina åsikter och erfarenheter, utan er hade detta arbete inte kunnat genomföras. Ett särskilt tack går till de förvaltningar som ställt upp på ytterligare intervjuer.

Min handledare Mark Huisman har varit ett värdefullt stöd under hela arbetsprocessen och gett mig input som fört arbetet framåt. Sven-Olof Orback har bidragit med goda råd och stöd långt innan arbetet påbörjades, han har också tagit sig tid att läsa igenom många halvfärdiga texter och komma med värdefulla kommentarer. Tack även till alla ni andra som läst, kommenterat och stöttat mig.

Therese förtjänar ett särskilt tack för allt tålamod och all hjälp jag fått under hela arbetsprocessen, du är bäst.

Maximilian Löfgren

Malmö Juni 2011

Sammanfattning

En ökad användning av ängsmark har tidigare förespråkats i förvaltningssammanhang men resultaten har varit varierande. Skötseln av ytorna har inte alltid blivit vad man förväntat sig. Undersökningar om hur ängsmark uppfattas på förvaltningsnivån inom kyrkogårdsområdet saknas i stor utsträckning vilket gör det relevant att studera närmare.

Arbetet undersöker med hjälp av en litteraturstudie och intervjuer faktorer som påverkar möjligheten att använda ängsmark på kyrkogårdar och begravningsplatser. Fokus för studien är ängsmarkens fördelar och nackdelar, de värderingar som finns på kyrkogårdsförvaltningar samt utvecklingspotentialen för ängsmark. Resultatredovisningen bygger kortintervjuer med 26 ansvariga ute på olika kyrkogårdsförvaltningar i Sverige. Fördjupade intervjuer har genomförts med sex av förvaltningarna för att få ett fördjupat underlag till de värderingar som påverkar användandet av ängsmark.

Ängsmark har många värdefulla egenskaper som gör det till ett intressant alternativ till i första hand höggräsytor. Ängsmark bidrar till biologisk mångfald, ger upplevelsevärden, bättre driftsekonomi och förmedlar också historiska värden. Trots de många fördelarna har ängsmarken minskat kraftigt. Ett bevarande och en utökning av andelen ängsmarker är därför önskvärt. Det finns flera faktorer, exempelvis historik och estetik som gör kyrkogårdsmiljön till en lämplig plats för att introducera ängsmark. Resultatstudien visar att ängsmark är vanligt förekommande ute på olika kyrkogårdsförvaltningar, studien visar också att förvaltningarna är medvetna om och instämmer i de fördelar och nackdelar som framkommit i litteraturstudien. De nackdelar som framkommit under intervjuerna kretsar främst kring förvaltningsmässiga aspekter exempelvis skötseln och utseendet på ytorna. Fördelarna berör främst besöksorienterade aspekter såsom upplevelsevärden eller miljöaspekter. Avslutningsvis visar undersökningen att det finns goda möjligheter till att utveckla förekomsten av ängsmark. Förslag till fortsatt forskning är undersökningar om korrelationen mellan besökarnas åsikter och förvaltningarnas samt att undersöka hur skötseln av ängsmarker bäst kan utföras.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Mitt intresse för ämnet.....	1
1.2 Syfte och frågeställning	2
1.3 Avgränsningar	2
1.4 Målgrupp	2
2. Metod	3
2.1 Litteraturstudie	3
2.2 Intervjuer.....	3
3. Litteraturstudie	5
3.1 Ängsmarkens uppkomst.....	5
3.2 Värden.....	7
3.3 Skötsel.....	8
3.4 Kyrkogården genom århundradena	11
3.5 Begravningsplatsens funktion, utformning och krav	12
4. Resultat	14
4.1 Bakgrund	14
4.2 Förekomst och utformning.....	16
4.3 Uppfattningar om ängsmark.....	18
4.4 Sammanfattning	22
5. Diskussion	23
5.1 Metoddiskussion	23
5.2 Fördelar med ängsmark.....	24
5.3 Nackdelar med ängsmark.....	24
5.4 Potential	25
5.5 Slutsatser	26
5.6 Förslag till fortsatt forskning.....	27
Källförteckning.....	28
Bilagor	31
Bilaga 1. Intervjufrågor – Kortintervjuer	31
Bilaga 2. Intervjufrågor – Fördjupade intervjuer	32

Figurförteckning

Figur 1. Karta över intervjuade förvaltningar.	14
Figur 2. Respondenternas olika befattningar i procent.....	15
Figur 3. Karta över förvaltningarnas storleksfördelning.....	15
Figur 4. Ängsmarkens form och funktion.	17
Figur 5. Fördelar med ängsmark.	18
Figur 6. Nackdelar med ängsmark.	19
Figur 7. Ordmoln över förvaltningarnas olika åsikter.	22

1. Inledning

1.1 Mitt intresse för ämnet

Min egen erfarenhet är att kyrkogårdsmiljön ofta är skötselkrävande med många personalintensiva arbetsmoment. Kyrkogårdarna har samtidigt höga krav på sig att vara välskötta vilket ofta leder till artfattiga miljöer, möjligheterna till förnyelse eller radikala förändringar är ofta små. Detta ger både arbetsmiljöproblem och påverkar de ekonomiska resurserna som ofta är otillräckliga.

Under Riokonferensen 1992 berördes bland mycket annat de många riskerna med den utarmning i biologisk mångfald som skett under 1900-talet. Tyvärr finns samma problematik kvar ännu idag. Antalet rödlistade arter registrerade i artdatabanken ökar och livsmiljöerna för många arter har förändrats. Många av dessa arter har olika typer av ängsmark som livsmiljö, en marktyp som successivt försvunnit från det Svenska landskapet.

Med dessa två utblickar som utgångspunkt har det för mig som studerat till både miljövetare och landskapsingenjör varit intressant att se om dessa går att kombinera och vilka mervärden som kan skapas. Utgångsläget är att dessa olika vinklar har en gemensam lösning.

Ängsmark var under framförallt 1990-talet i ropet som ett enkelt sätt att både gynna den biologiska mångfalden och förenkla skötseln. Resultaten har dock varit varierande, studier indikerar att de förhoppningar på ängsmark som fanns av olika skäl inte har införlivats. Ängsmarkernas värden och skötsel har studerats uttömmande under de senaste årtiondena men dess användande utifrån ett förvaltningsperspektiv är betydligt mindre undersökt. Viktiga aspekter inom förvaltningsperspektivet är förekomst, driftsekonomi, funktion, etik och estetik. Det är därför relevant att undersöka detta perspektiv närmare för att fylla en lucka inom kunskapsområdet. Min förhoppning är att denna studie ska belysa ett område med stor framtida potential.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med detta arbete är att undersöka om en ökad användning av ängsmark inom våra kyrkogårdar är möjlig. Arbetet vill även ge en introduktion till ängsmarkens värden och skötsel. För att uppfylla mitt syfte har jag formulerat följande utgångspunkter som utgår från ett förvaltningsperspektiv.

- Identifiera fördelar och nackdelar med ängsmark
- Undersöka vilka värderingar som styr tillblivelsen eller frånvaron av ängsmark
- Ge en uppfattning om hur utbrett användandet av ängsmark är

1.3 Avgränsningar

- Någon fördjupning av de ekonomiska aspekterna görs inte
- Arbetet behandlar inte användandet av betesdjur
- Förekomsten av så kallat högräs undersöks endast ytligt eftersom det saknar många av de värden och vinster som ängsmark i olika former genererar

1.4 Målgrupp

Uppsatsen är tänkt att fungera som ett underlag och en introduktion till personer med företrädesvis formell utbildning som sitter på ledande positioner i olika förvaltningssammanhang men också som en fördjupad faktakälla för studenter och andra intressenter. Förhoppningsvis kan uppsatsen även fungera som ett inlägg i debatten om hur förvaltning och skötsel av kyrkogårds- och begravningsmiljön kan utvecklas.

2. Metod

2.1 Litteraturstudie

Som bas för arbetet ligger en litteraturstudie som syftar till att belägga grundläggande fakta om ämnet och ge en introduktion till de värderingar som finns samt redovisa argument för ett ökat användande av ängsmark. Litteraturstudien är även tänkt att fungera som en motvikt till de värderingar som framkommer i intervjustudien. Litteratursökning gjordes via SLU-bibliotekets databas, sökmotorn Google samt genom den nationella samkatalogen Libris. Viktiga sökord var ”äng”, ”kyrkogårdsförvaltning”, ”ängsmark”, ”slåtteräng”, ”meadow”, ”grasslands”, ”naturbetesmarker”, ”hävd” och ”kyrkogård”. Ytterligare litteraturunderlag som framkom under processen var referenser från de artiklar som hittades genom SLU-bibliotekens tidskrifts sökning.

För att garantera en hög tillförlitlighet valdes i första hand aktuella källor i form av publicerade vetenskapliga artiklar, rapporter och doktorsavhandlingar. För all litteratur eftersträvades i så hög grad som möjligt original- istället för andrahandskällor. Målsättningen var att dels få en bättre uppfattning om arbetsområdet dels att bättre kunna resonera kring fakta i den efterföljande resultatredovisningen

2.2 Intervjuer

Eftersom relationen mellan ängsmark och kyrkogårdsförvaltningar är utforskad med ringa faktaunderlag som följd bedömdes intervjuer vara ett bra komplement till litteraturstudien. På grund av bredden i frågeställningarna valdes en tvåstegslösning med både kvantitativa och kvalitativa intervjuer. Enligt Backman (1998) finns det inga motsättningar i att använda en kvantitativ metod i en undersökning med ett kvalitativt perspektiv. Att blanda kvantitativa och kvalitativa metoder sågs därför som ett bra sätt att angripa ämnet.

Eftersom en lämplig urvalsmodell för val av respondenter var svårt att finna användes ett enklare, mindre vetenskapligt, förfarande. Fyra kriterier sattes upp och utifrån dessa gjordes urvalet av 30 respondenter.

- Kyrkogårdsförvaltningar av speciellt intresse (har ängsmark eller annan faktor)
- Stora skillnader i förvaltningarnas storlek
- Geografisk spridda över hela Sverige med viss hänsyn till befolkningstäthet.
- Både storstad och landsort

Målet med de fyra kriterierna var att få så stor variation som möjligt i undersökningen för att generera tillräckligt med underlag till resultat- och diskussionskapitlen. Nackdelen med

upplägget är att resultatet blir delvis missvisande eftersom vissa förvaltningar valdes ut enkom på grund av förekomst av ängsmark. Den ursprungliga idén var att använda utskickade enkäter följt av fördjupade intervjuer. Oro för lågt gensvar i kombination med den stora variationen inom målgruppen gjorde att idén förkastades till förmån för kortintervjuer via telefon. Under dessa kunde eventuella oklarheter kring frågorna åtgärdas direkt med följden att svaren blev mer jämförbara. Utformningen av intervjufrågorna utgick ifrån de övergripande frågeställningarna. Angela Sandell¹ samt Mårten Hammer² konsulterades för att få ytterligare underlag och input.

För att få kontakt med förvaltningar användes den digitala tjänsten Kommuninfo samt sökmotorn Google för att få fram telefonnummer och i förekommande fall kontaktperson som sedan ringdes upp. Då ingen tydlig kontaktperson i form av kyrkogårdschef eller kyrkogårdsansvarig gick att finna användes nummer till församlingens växel där den ansvarige för kyrkogårdsförvaltningen eftersöktes. För varje förvaltning gjordes fyra uppringningsförsök på tre olika dagar. En viss variation förekommer då till exempel en förvaltningsansvarig haft semester eller dylikt. Intervjuerna varade mellan 5-15 min, resultatet antecknades för hand och fördes sedan över till tabellform.

Till grund för de fördjupade intervjuerna ligger den kvalitativa halvstrukturerade intervjuformen beskriven av Kvale (1997). Intervjuerna genomfördes utifrån ett urval av sju stycken respondenter. Sex av dessa gav intressanta svar i kortintervjuerna vilket var grunden för urvalet. En av respondenterna tillkom på rekommendation av Pål Reijer, kyrkogårdschef i Trelleborg. Förvaltningarna i urvalet kontaktades i tre fall genom mejl och i fyra fall genom telefon med en förfrågan om de ville delta i en fördjupad intervju. I processen med att genomföra fördjupade intervjuer bortföll en av förvaltningarna eftersom den inte gick att komma i kontakt med. Intervjuerna genomfördes via telefon och varade mellan 15-35 min. Resultatet spelades in parallellt med stödanteckningar.

---

¹ Processledare för Movium Partnerskap Kyrkogård, SLU Alnarp 2011-03-17

² Forskare på område landskapsutveckling SLU Alnarp 2011-04-07

3. Litteraturstudie

Kapitlet behandlar ängsmarken och dess relation till kyrkogårdsmiljön samt anknytande ämnen. Först redogörs för ängsmarkens bakgrund, värden och skötsel. Därefter redogörs för kyrkogårdens bakgrund och utveckling fram tills idag, avslutningsvis diskuteras faktorer som berör utvecklandet av ängsmark i kyrkogårdsmiljön.

3.1 Ängsmarkens uppkomst

För att få en förståelse för ängsmarkens speciella värden och krav bör man känna till något om dess historia. Denna ger viktiga argument och förklaringar till varför ängens situation ser ut som den gör. Översikten behandlar utvecklingen i Norden för ängsmark i vid mening.

Den engelska termen *semi natural grasslands* under vilken ängsmark kan inordnas ger en uppfattning om hur ängsmarkerna bildats. En kombination av människans kontinuerliga brukande och den naturliga faunan och florans anpassning under lång tid har skapat ängsmarken (Eriksson, Cousins & Bruun, 2002). Om det funnits ursprungliga stabila ängsmarker i större omfattning är omdebatterat. Vera (2000) menar att det i motsats till tidigare teorier sannolikt har förekommit öppen mark i mindre mängd uppblandat med stora skogsområden även innan den mänskliga påverkan tog över medan bland annat Lindbladh (1999) anser att landskapet täcktes av stora sammanhängande skogsbälten³.

De första ängsmarkerna utvecklades i samband med att människan började bruka jorden runt 3900 F.Kr. (Öster, 2006). I samband med att man började hålla djur och odla upp marken ökade behovet av odlingsbar mark och betesmöjligheter. Därför röjdes delar av de lövskogsområden som täckte stora delar av landet och andelen öppna marker ökade (Ekstam & Forshed, 2000). Runt år noll blev människorna mer bofasta och klimatet blev samtidigt kallare. Betesdjuren hölls inne under vintern och man började samla in foder i större utsträckning. Markerna som tidigare hållits öppna av betesdjur slogs eller hävdades nu med järnredskap och olika typer av ängsmark i egentlig mening började utvecklas (Höök Patriksson, 1998). Det gamla uttrycket ”äng är åkers moder” sammanfattar väl den utveckling som följde och i och med de stallade djuren fick man tillgång till gödsel för åkrarna. På så sätt blev ängsmarkerna centrala för all produktion inom lantbruket (Ekstam, Aronsson & Forshed, 1988). Eftersom andelen åkerareal styrdes av hur mycket ängsmarkerna gav krävdes mellan fyra till tio gånger så mycket ängsmark för att säkerställa foder till djuren och gödsel till

---

³ Se även sidan 43-49 i Emanuelsson, Urban (2009) *Europeiska kulturlandskap: hur människan format Europas natur* för en bra översikt

åkrarna. Den enkelriktade transporten av näringsämnen bort från ängsmarkerna ledde till att dessa efterhand blev mycket näringsfattiga vilket skapar speciella förutsättningar för flora och fauna (Hanson & Fågelfors, 2000). Under slutet på 1700-talet nådde sannolikt ängsmarkerna sin topp när det gäller arealutbredning (Ekstam et al. 1988).

På grund av stora förändringar, främst i form av effektiviseringar, inom jordbrukssektorn och samhället i helhet har andelen ängsmark i Sverige minskat kraftigt (Gärdenfors, 2010). Uppgifterna om hur mycket ängsmark som har funnits och hur mycket som finns kvar varierar. Enligt Wissman (2006) minskade andelen ängsmark med 98 procent eller ner till endast 2 500 hektar under 1900-talet. I en jämförelse mellan underlaget ifrån 1927 års undersökning och ängs- och hagmarksinventeringen som gjordes 1997 fann Ekstam och Forshed (2000) att 99,4 procent av all ängsmark försvunnit och att endast ca 3 000 hektar återstod. Inventeringar av ängs- och betesmark som genomfördes mellan 2002 och 2004 identifierade 6 661 hektar som ängsmark utspritt på 4 166 områden (Jordbruksverket, 2005). Enligt Ekstam och Forshed (2000) hade vid 1900-talets början många ängsmarker redan försvunnit.

Det är oklart i vilket riktning utvecklingen rör sig. Enligt ny statistik ifrån Jordbruksverket, som bygger på delvis andra källor än ängs- och betesmarksinventeringen, har andelen slåttermark ökat under 2000-talet. Rapporten påpekar att det sannolikt finns ytterligare arealer som inte kommit med i undersökningen (Jordbruksverket, 2008). Dessa data stöds av den senaste ängs- och betesmarksinventeringen som redovisade en ökning från 1997 års siffror. Samtidigt visar siffror ifrån samma inventering att över 31 000 hektar ängs- och betesmark förändrats så mycket att de inte längre bedömts uppfylla kraven för ängs- och betesmark (Jordbruksverket, 2005). Klart är dock att förändringarna varit oerhört omvälvande under de senaste hundra åren. Man bör här betänka att den kulturpräglade ängsmarken dessförinnan utvecklats i över tusen år.

De lagskyddade runstenarna och fornåldersgravarna är monument över döden; men ängarna är levande minnesmärken över våra förfäders arbete och dagliga liv, sådant det gestaltades under mer än ett årtusende. Och är dylika minnesmärken inte lika väl värda att räddas från förintelse som gravarna? (Selander, 1957, s. 329)

Sedan 1990-talet kan man se en ökad medvetenhet och ett ökat intresse för bevarandet av ängsmark, bland annat förbjöds gödsling av ängsmark och mål om bevarande av äldre fodermarker sattes upp. Redan 1986 skapades ett ekonomiskt stöd i form av NOLA, Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet, för skötsel av bevarandevärda ängsmarker (Ekstam &

Forshed, 2000). Idag delas bidrag ut i form av EU:s miljöstöd. En äldre undersökning visar att ca 70 procent av de identifierade ytorna i 1992 års ängs- och hagmarksinventering erhåller någon form av ekonomiskt stöd (Jordbruksverket 2000).

Parallellt med utvecklingen under 1990-talet för ängsmarken förändrades förutsättningarna för grönyteskötseln i många kommuner vilket innebar att andelen höggräsytor ökade kraftigt. Enligt Jacobson (1992) ledde de nya höggräs- eller ängsmarkerna dock ofta till problem och resultatet av den förändrade skötselintensiteten blev inte alltid de lättskötta och vackra ytor som eftersträvades. Ett vanligt problem enligt författaren var att markerna var allt för näringsrika eller att fel maskiner användes. Resultatet blev i många fall höggräsytor som saknar många av ängens biologiska och upplevelsemässiga värden.

3.2 Värden

Ängsmark har en mängd olika värden som var för sig eller tillsammans utgör viktiga argument för att utveckla användandet av ängsmark. En generell introduktion ges här till några av de vanligast förekommande värden som ängsmark förknippas med.

Ett viktigt argument för bevarande av våra ängar är den biologiska mångfald som ängsmarken medger; värdet av en biologisk mångfald har behandlats i en mängd sammanhang och slås bland annat fast i Förenta Nationernas konvention om biologisk mångfald (Convention on Biological Diversity, 2011-05-01). Det finns inte utrymme för att här redogöra för argumenten för bevarandet av en biologisk mångfald, utan det konstateras endast att ett bevarande av den är angeläget⁴. En studie över fyra ängsmarker fann upp till 42 olika floraarter på en fyra kvadratmeter stor yta (Eriksson & Eriksson, 1997). Svensson (1988) fann 342 kärlväxtarter i mark med upphörd hävd vid en undersökning av elva hektar ängsmark. På en 120 kvadratmeter stor yta ängsmark inventerades sammanlagt 89 olika kärlväxter (Svensson, Pihlgren & Wissman, 2009). Den höga artrikedomen i ängsmark beror till stor del på det näringsfattiga tillstånd som en ängsmark uppnår genom konsekvent hävdande där man för bort växtmaterial ifrån ytan (Hansson & Fogelfors, 2000). Näringstillförsel är ett vanligt problem som skapar obalans i ängsmark med följden att ett fåtal näringsgynnade arter konkurrerar ut andra arter med en artfattigare flora som resultat (Ditomasso, 1989). En annan viktig aspekt är den anpassning till hävd som många arter på ängsmark genom årtusendena utvecklat. Den störning som en äng utsätts för leder efterhand till att en maximal artrikedom uppnås där ingen art kan konkurrera ut någon annan (Ekstam och Forshed, 2000).

---

⁴ För en kortfattad introduktion till biologisk mångfald och behovet av att bevara en hög biologisk mångfald rekommenderas Centrum för biologisk mångfalds hemsida <http://www.cbm.slu.se/bm1.php>.

Artrikedomen i ängsmarkerna är som en följd av den minskade ängsarealen kraftigt hotad. Odlingslandskapet är, efter skogen, den naturtyp som hyser flest rödlistade arter. Över 2 000 arter kan kopplas till odlingslandskapet, vilket är hälften av alla arter som finns med i den senaste rödlistan (Gärdenfors, 2010). En stor del av odlingslandskapets arter är i någon grad beroende av hävdad mark såsom ängsmark (Bernes & Lundgren, 2009).

Ängsmark ger inte bara olika miljömässiga värden utan utgör också en viktig del av vår kulturhistoria och bidrar med estetiska upplevelser (Ekstam et al. 1988). Enligt en studie är lokalbefolkningen ofta intresserad av att bevara ängsmark. I linje med detta visar ytterligare en undersökning att människor rankar bevarandet av biologisk mångfald högt. Studierna indikerar att det finns många mervärden utöver de rent biologiska som kan kopplas till ängsmark. (Henriksson & Johansson, 2007).

Ängsmark kan ur ett förvaltningsperspektiv också ge ekonomiskt och driftsmässigt fördelaktiga värden. Jacobson (1992) visar i ett antal exempel med ekonomiska kalkyler hur olika kommunala förvaltningar skulle påverkas av en övergång ifrån olika varianter av gräsklippning till en ängsmarksinriktad skötsel. I samtliga fall innebar ängsmarksalternativet en minskning av omkostnaderna. En viktig faktor för att göra ekonomiska vinster i en omläggning av en yta är hur det uppsamlade klipplet hanteras eftersom denna process kan innebära stora merkostnader. Ytterligare en ekonomisk aspekt är den minskade arbetsinsatsen som erhålls vid omläggandet av gräsytor till ängsmark (Jacobson, 1992). Dessutom innebär, enligt Jacobson (1992), användandet av traktorburna aggregat vid slåttarna en bättre arbetsmiljö än vid konventionell klippning med gräsklippare.

3.3 Skötsel

Som framgått av den historiska introduktionen är ängsmark ingen statisk naturgiven marktyp utan en följd av bondens kontinuerliga hävd. Skötseln av dessa marker kan vara både arbetskrävande och arbetsbesparande beroende på genomförandet. Det är därför angeläget att kort ta upp de olika momenten som generellt ingår i hävdandet av en äng. Detaljer i förfarandet skiljer sig ofta åt, då varje äng är unik till både innehåll och hävdform (Ekstam et al. 1988). Enligt Ekstam et al. (1988) är det främsta syftet med upprätthållande av ängsmark inte längre foderproduktion. I nedanstående text används istället ordet skötsel för att beskriva insatserna. En uppdelning bör göras mellan iståndsättande och löpande skötselåtgärder (Höök Patriksson, 1998). Iståndsättande åtgärder som kan behöva genomföras är röjning av träd och sly, samt spridning av fröer för att snabba på och öka den biologiska mångfalden. Om man väljer att så in fröer är det mycket viktigt att dessa kommer ifrån närbelägna ängsmarker och

inte i form av fröblandningar. Om mycket träd och sly röjs bör rester såsom stubbar tas bort för att möjliggöra en smidig slåtter (Höök Patriksson, 1998).

För att bevara ängens värden krävs främst ljusinstrålning, störning, bortförande av näring, trädinslag och kontinuitet (Aronsson, 2006). Detta uppnås genom ett antal årligen återkommande insatser. Nedanstående riktlinjer behandlar primärt hårdvallsängen men gäller i viss utsträckning även för övriga typer av ängsmark. För insatser på igenvuxna ängar ser insatserna annorlunda ut och måste anpassas till den ökade mängd näring, vegetation och förna som ofta bildats (Ekstam et al. 1988).

Vårstädning - Fagningen utförs på våren och fyller två funktioner, dels avlägsna kvävande lövförna, dels underlätta för slåttern i ett senare skede. Vid maskinell slåtter märks inte problem med lövförna lika mycket men inslag av stora lövmassor bör ändå städas bort för att inte hindra ängsvegetationen. (Ekstam et al. 1988).

Slåtter - Tidpunkten för slåttern varierar beroende på lokala traditioner, men infaller ofta i mitten på juli. Variationen är dock stor och på rika marker kan flera slåttertillfällen förekomma (Ekstam et al. 1988). Vid insamlingen finns ett antal olika alternativ. Ur ett biologiskt perspektiv är det viktigt att man väljer en lösning där klippet får ligga en tid innan det samlas upp för att fröer ska hinna spridas (Gerdehag & Aronsson, 1999). Insamlingen kan innebära problem genom att den blir dyr och tidsödande vilket bör beaktas (Jacobson, 1992).

Lövtäkt - I ängsmarker som innehåller träd och buskar är skötsel av dessa mycket viktig eftersom de annars riskerar att skugga ut ljuskrävande arter i ängsmarken. Lämplig tidpunkt är efter slåttern innan lövfällning, på detta sätt förs mest näring bort ifrån markerna (Ekstam et al. 1988). Idag är det den höga artrikedomen som är det främsta skälet till att bevara och sköta trädinslagen i ängsmark (Hultengren, Aronsson, Forshed, 1994).

Röjning - För att ängsmarken inte ska växa igen och på sikt förlora sin artrikedom behöver en kontinuerlig röjning genomföras av sly och träd. Denna genomförs oftast under vinterhalvåret men ger bäst effekt om den görs under sommarhalvåret. Materialet bör sen transporteras bort (Höök Patriksson, 1998).

Ohävdsväxer - Efterhållande av oönskade växter innan de går i blom ges speciellt utrymme eftersom detta är vanligt förekommande på ohävdade ängar och näringsrika marker. En effektiv bekämpning kräver återkommande insatser flera gånger per år samt att klippet transporteras bort direkt (Höök Patriksson, 1998).

Det finns ett brett urval av lämpliga enklare verktyg och större motordrivna maskiner som kan användas. Oftast är en kombination av de båda den bästa lösningen (Jørgensen, & Nepper Larsen, 2005).

Det finns åtskilliga sätt att effektivisera skötseln men kravet måste vara att endast den teknik kan användas som ger samma effekt på växttäcket som äldre tiders hävd (Ekstam, Aronsson, Forshed, 1988, s. 153)

För mindre ytor räcker enkla redskap som räfsa och trimmer långt, vid vårstädning kan lövblås vara ett effektivt verktyg. Denna kan i sin tur kombineras med en större hjulburen blås och/eller lövsug. Slåttern bör i möjligaste mån utföras med större maskiner på grund av de ekonomiska fördelarna (Ekstam et al. 1988). Detta kräver större (>0,5ha) enhetliga ytor som klarar belastningen ifrån en traktor. Exempel på maskiner är slaghack, rotorslätter eller fingerbalk som kopplas till traktor. Mindre maskiner såsom manuell fingerbalk kan ofta vara ett lämpligt alternativ till medelstora ytor. Vid uppsamling på större ytor är strängläggare och självlastare lämpliga, dessa bidrar generellt till en kraftig effektivisering av arbetet (Jacobson, 1992). Den tidigare rekommendationen har varit att använda skärande redskap eftersom de inte skadar vegetationen lika mycket. Nyare studier indikerar dock att även gräsröjare under vissa förhållanden kan fungera bra för att vidhålla en ängs floravärden (Svensson et al. 2009). Jacobson (1992) framhäver vikten av att välja rätt maskiner för rätt yta. Tabeller över lämpliga maskinval och utvecklande resonemang återfinns i handboken *Skötselteknik för stadens ängar*⁵.

Även om moderna maskiner ofta innebär en mer effektiv skötsel kan det finnas kulturhistoriska och sociala aspekter som gör användandet av äldre redskap såsom lie och räfsa intressanta (Ekstam et al. 1988). Det finns också andra anledningar till att använda traditionella redskap, då dessa inte riskerar att i lika stor utsträckning skada de olika djurarter som uppehåller sig i ängsmarken. Även storlek och utseende påverkar lämpligheten i att använda större maskiner (Jørgensen & Nepper Larsen, 2005). En avslutande faktor som bör nämnas är den miljöpåverkan i form av avgaser som fossildrivna maskiner medför (Johansson & Mattson, 2010).

Att anlägga en ängsmark av den typ som här diskuteras är egentligen inte möjligt eftersom den är en produkt av kontinuerlig hävd. Det går dock att arbeta för att påskynda processen mot det rika tillstånd som karakteriserar en välskött äng. Exempel på åtgärder är upprättandet av en skötselplan, val av lämplig markyta, insådd av ängsfröer och gynnande av ängsfloran.

---

⁵ Jacobsson, 1992

Det är också viktigt att man sätter upp kvalitets- och skötsel mål (Höök Patriksson, 1998). Enligt Jacobsson (1992) kan det ta 10-20 år för en ängsflora att etableras. Författaren menar vidare att vi måste acceptera att de anlagda ängarna på olika sätt avviker ifrån bondesamhällets ängsmarker. Det bör nämnas att ytor som anläggs med hjälp av färdiga ängsmattor, från exempelvis Vegtech⁶, kan vara ett bra alternativ på vissa platser eftersom de ger det estetiska intrycket av en äng. Dessa saknar dock av naturliga skäl många av de övriga kvaliteterna hos en ängsmark såsom biologiska och kulturhistoriska värden.

3.4 Kyrkogården genom århundradena

För att få en uppfattning om möjligheter och hinder med användandet av ängsmark i begravningsmiljöer är det relevant att studera den utveckling som kyrkogården genomgått. Det fysiska rummets utformning är ofta starkt kopplat till trender och förändringar inom kyrkoväsendet och samhället som helhet varför denna korta redogörelse är en blandning av dessa.

I kirken og på kirkegården bevæger vi os hele tiden i forskellige – og gerne over lange – tidshorisonter med mange tidsbilleder og kulturtræk. Det har generationer før os gjort, og vi vil selv gøre det. forandringen sker, mens tiden går og kommer (Skibsted, 1997, s. 61)

De medeltida kyrkogårdarna var troligtvis mycket enkla anläggningar som ramades in av träbalkar. Ytorna var öppna och fria från högre växtlighet, och hade antagligen gräs- eller ängsliknande karaktär. Någon planering av ytorna förekom sannolikt inte. Kyrkogården var också en viktig samlingsplats för andra typer av aktiviteter inom socknen, exempelvis handel. I stora drag var tillståndet och utseendet det samma fram till 1600-talets början. Under 1600-talet kommer de första inslagen av träd på kyrkogårdarna och någon form av planerade anläggningar kan urskiljas. Utvecklingen mot den moderna kyrkogården fortsatte långsamt och under 1700-talet fördes diskussioner om utflyttning av kyrkogårdarna ifrån städerna. De hygieniska aspekterna var de främsta skälen men det fanns även religiösa argument. Redan på 1500-talet hade Martin Luther argumenterat för en utflyttning av kyrkogårdarna. Det dröjde dock till slutet på 1700-talet innan några större förändringar genomfördes. Först under 1800-talet börjar förändringarna få ett bredare genomslag, under denna tid flyttas många kyrkogårdar ut från städerna till det omgivande landskapet. De nya kyrkogårdarna som anlades var i större utsträckning planerade och har fasta gångsystem och planteringar. Nya kyrkogårdar som anlades hade en parkkaraktär och denna har allt sedan dess påverkat

---

⁶ Vegtech.se

kyrkogårdarnas utformning. Kyrkogården var trots planering och plantering ingen välskött plats utan gav ofta ett eftersatt intryck (Lundquist, 1992).

Djuren som i sekler betat på kyrkogården jagades ut, men först 1819 upphörde klockarens förmån att få gräsbete till sina djur (Theorell, Wästberg & Hammarskiöld, 2001, s. 16).

I slutet på 1800-talet börjar gravstenar och gjutjärnskors alltmer ersätta de tidigare träkorsen. Vid samma tid gör en ny typ av kyrkogårdsform entré, den friare och större skogskyrkogården. Början på 1900-talet innebar förenklade utformningar och mindre variationsrikedom (Lundquist, 1992).

I slutet av 1940-talet fortsätter utvecklingen mot ett nytt sätt att se på begravningsplatsen, istället för allvar och syndaskuld lyfts ljuset och hoppet istället fram vilket påverkar utformningen. Grus- och likformiga gångar ersätts med gräs och mer organiska former i anläggningar som söker efterlikna naturen. På den friare kyrkogården ställs högre krav på ordning i de individuella gravvårdarna, vilket resulterar i en mängd nya föreskrifter. Under 1960-talet ökade användandet av maskiner inom främst nya och stora anläggningar med rationaliseringar och förenklningar av begravningsmiljön som följd. I mitten av 1900-talet började också kremeringarna öka vilket påverkade utformningen av begravningsmiljöerna i en ny riktning med inslag av bland annat askgravlundar. Under 1900-talets sista årtionden tillkom nya begravningsformer och nya behov, en anpassning till det nya mångkulturella samhället skedde. Miljömässiga och kulturhistoriska värden uppmärksammades också alltmer (Klintborg Ahlklo, 2001). Klintborg Ahlklo påvisar i boken *Mellan trädkrans och minneslund* (2001) den stora variation av begravningsplatser som finns och ovanstående översikt av kyrkogårdens utveckling bör ses i ljuset av detta.

Theorell och Wästerberg beskriver i boken *Minnets stigar* (2001) hur begravningsplatsen från och med 1800-talet sakta började utvecklas till en mer värdig plats där även de efterlevande ville vistas. Fokus har successivt flyttats från de döda till de levande som besöker platsen. Denna utveckling har accelererat och i dagens sekulariserade samhälle besöks kyrkogårdarna också av andra skäl än för att minnas de bortgångna. Estetiska och kulturhistoriska värden är idag viktiga faktorer. Samtidigt menar författarna att behovet av en fysisk plats fortfarande är viktigt för många för att minnas den bortgångne.

3.5 Begravningsplatsens funktion, utformning och krav

Det finns mycket skrivet om begravningsplatser, deras syfte och uppbyggnad. Här berörs därför bara kort några av de aspekter som har en koppling till användandet av ängsmark.

Huvudfunktionen för begravningsplatsen är att ta hand om de döda och att vara en plats för de efterlevandes sorgearbete, vegetationens uppgift är att bidra till att uppfylla detta (Sörensen & Wembling, 2008). Andersson (1997) menade att vegetationens värde ökat i takt med att vi blir mindre religiösa. Att naturen, som vegetationen avspeglar, står för det eviga och tidlösa som religionen tidigare tillhandahöll. Han menar vidare att kyrkogården har ett dilemma mellan utvecklingen mot en grönare miljö och kopplingen till sin ursprungliga funktion.

Naturmiljöns läkande förmåga och behovet av naturupplevelser har studerats länge och utförligt och det finns en mängd studier som bevisar naturmiljöns stora värden för människors välbefinnande. Grahn (2005) har i sina studier visat att olika karaktärer av grönska upplevs olika. Karaktärerna kommunicerar enligt författaren olika budskap till besökaren. Av de åtta karaktärer som identifierats är fyra särskilt intressanta eftersom de inte bara tilltalar de flesta utan också passar många stressade och sårbara personer. De fyra karaktärerna är rofylld, rymlig, artrik och vild. Författaren stödjer sig också på Roger Ulrich teori om att hjärnan tolkar skilda miljöer och landskap olika. Savannliknande landskap såsom ängsmark skickar signaler om trygghet till hjärnan och är därför lämpliga för stressade och utsatta människor.

Inom många begravningsplatser finns olika kulturhistoriska värden som bör bevaras. Dessa skyddas också i lag genom kulturminneslagen 4 kap. §11. Kulturminnen, historia och olika regleringar behöver beaktas vid omvandlande av eller nyanläggning i begravningsmiljöer. Ett tidigt samråd med berörda myndigheter och gravrättsinnehavare är viktigt när man planerar större förändringar på en kyrkogård (Kyrkogårdens form och miljö, 1991).

4. Resultat

I detta kapitel redovisas det samlade utfallet av två intervjuundersökningar, detaljer kring genomförandet redogörs för i metodkapitlet samt i metoddiskussionen. Intervjufrågorna redovisas i bilaga 1 och 2. Det samlade resultatet redovisas nedan uppdelat i rubriker som speglar arbetets frågeställning och intervjufrågor. Under varje rubrik redovisas först kortintervjuerna, därefter följer eventuella ytterligare resultat som framkommit under i huvudsak de fördjupade intervjuerna, fortsättningsvis benämnda intervjuerna.

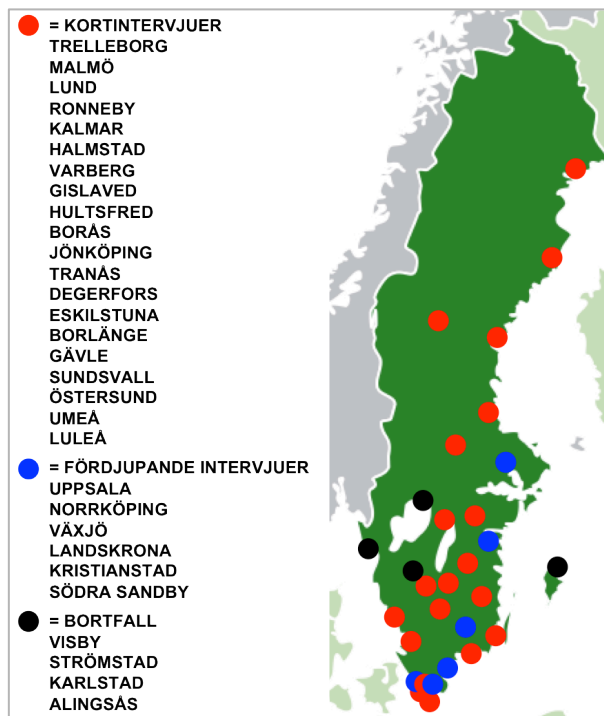
4.1 Bakgrund

Genomförande och utfall

Kortintervjuerna genomfördes under perioden 7-29 april, förvaltningarnas geografiska läge framgår av figur 1. De trettio samtalen resulterade i 26 genomförda intervjuer. Bortfallet beror i samtliga fall på att förvaltningen inte gått att komma i kontakt med. I processen med att genomföra intervjuer föll också en av förvaltningarna bort eftersom de inte gick att komma i kontakt med. Det bör nämnas att ortens storlek inte behöver ha någon koppling till förvaltningens storlek eftersom upptagningsområdet för en stad kan delas mellan olika förvaltningar. I den fortsatta texten kommer respondentens åsikter att likställas med förvaltningens för att förenkla redovisningen.

Respondenternas bakgrund

Figur 2 visar respondenternas befattningar och förekomst. Intervjuobjekten på de olika förvaltningarna har mycket varierande positioner och kompetens. Variationen är rimligtvis orsakad av storleken på och de olika förutsättningarna som förvaltningarna har. Vid två tillfällen har data om specifika detaljer inhämtats hos en annan person inom samma förvaltning.

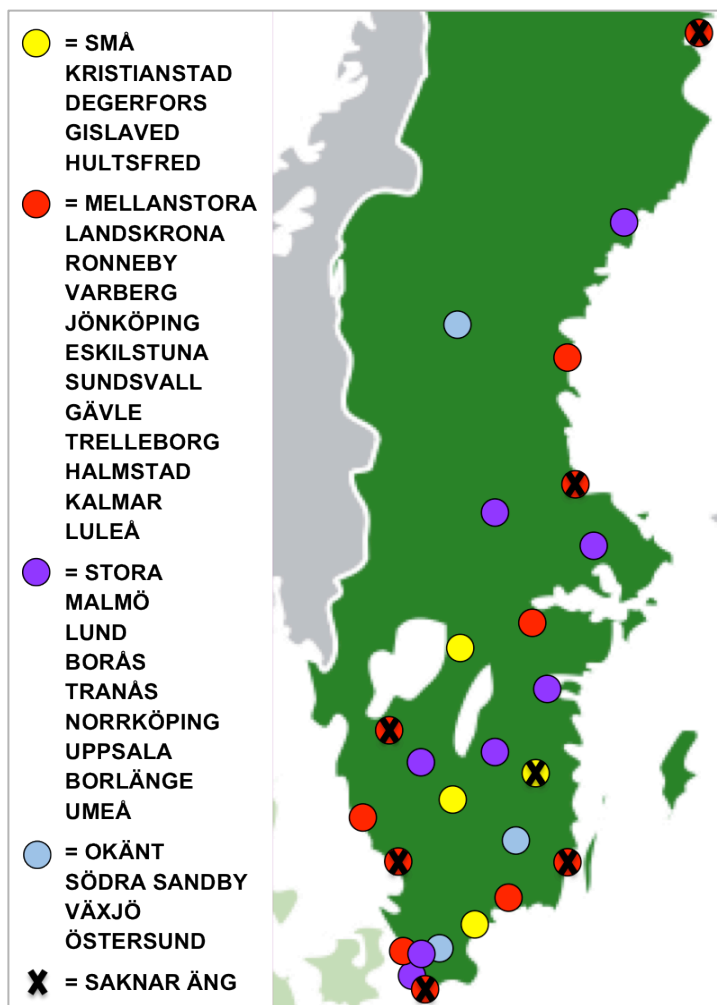
Figur 1. Karta över intervjuade förvaltningar.
Originalbild från Wikimedia commons och användaren Nuclear vacuum med tillstånd enligt CC-BY licensen.

Figur 2. Respondenternas olika befattningar i procent.

Förvaltningarnas storlek

Storleken på förvaltningarna varierar kraftigt. Det finns också en osäkerhetsfaktor eftersom tre ansvariga inte kunnat lämna detaljerade uppgifter. Figur 3 visar fördelningen över Sverige utifrån tre grupper. Små förvaltningar ansvarar för mindre än 10 hektar total yta, mellanstora har mellan 10-50 hektar och stora innefattar de som har över 50 hektar inom sitt arbetsområde. Uppgifter om upptagningsområde innehåller så stora osäkerhetsfaktorer att dessa utelämnas. De osäkra värdena kan förklaras med att alla förvaltningar inte har kunna uppge säkra siffror, framförallt har vissa förvaltningar endast redovisat data för delar av förvaltningsområdet vilket gjort att uppgifter om det totala upptagningsområdet för det hela förvaltningsområdet blir missvisande.

Figur 3. Karta över kyrkoförvaltningarnas storleksfördelning. Originalbild från Wikimedia commons och användaren Nuclear vacuum med tillstånd enligt CC-BY licensen.

4.2 Förekomst och utformning

Förvaltningar med ängsmark

Kortintervjuerna visar att 19 av förvaltningarna har ängsmark i någon form, vilket ger en 73 procentig förekomst av ängsmark. Figur 3 visar att förekomsten av ängsmark är jämt fördelad över landet. Det kan konstateras att alla större förvaltningar och majoriteten av de mindre förvaltningarna har ängsmark. Bland de mellanstora förvaltningarna är dock förekomsten av ängsmark betydligt lägre, endast fem av totalt elva har ängsmark.

Förvaltningar som saknar ängsmark

Sju förvaltningar saknar helt ängsmark. Som framgår av figur 3 går det inte att se något tydligt mönster i den geografiska spridningen. Den förhöjda förekomsten i Mellansverige kan delvis förklaras genom den högre koncentrationen av respondenter i området. Förvaltningarna som saknar ängsmark är i fem fall medelstora förvaltningar och i två fall mindre förvaltningar. Det stora flertalet av dem angav mer än ett motiv.

- Gävle och Luleå uppgav att de hade höggräsytor istället.
- Kalmars och Gislaveds förvaltningar arbetade istället med skogsmark i någon form.
- Trelleborg, Halmstad, Gislaved och Hultsfred menade att de saknade plats för ängsmark, i första hand för att man hade en fullbelagd kyrkogård men även att ytorna var för små gavs som förklaring.
- Gislaved, Kalmar, Gävle och Luleå påtalade att ängsmarken behövde stämma överens med övriga element på kyrkogården. En vanlig förklaring var att man hade skogskyrkogårdar eller kyrkogårdar med en speciell karaktär som man inte ville eller kunde förändra.

Det sistnämnda motivet att ängsmarken inte alltid anses passa in i omgivningen återfinns man även hos Norrköpings och Jönköpings förvaltningar vid resonemang kring utvecklingsmöjligheter i användandet av ängsmark. Anpassning till omgivande landskap och karaktären på kyrkogården är vanliga hinder. I intervjun med Växjö förvaltning framkom att de även behövde ta hänsyn till besöksfrekvensen på platsen när man övervägde en omvandling till ängsmark, eftersom ängsmarken påverkade framkomligheten.

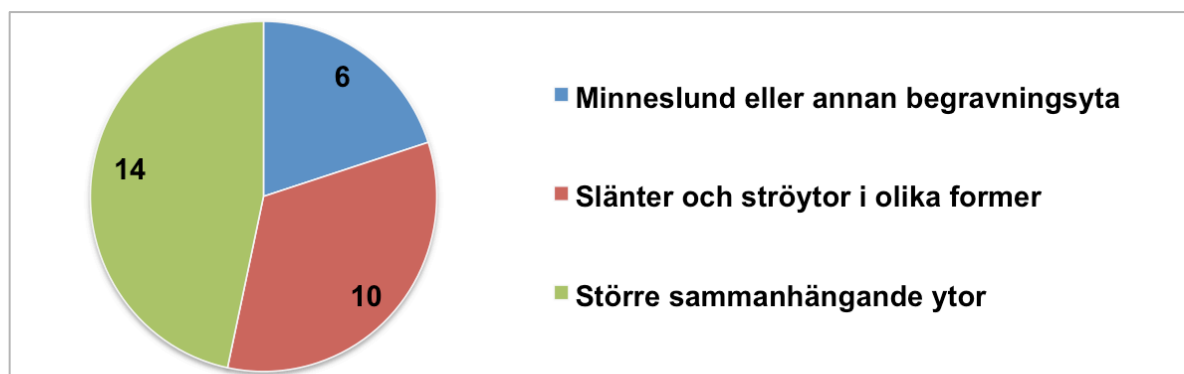
Ängsmarkens användningsområden och utformning

Det finns en mycket stor bredd i hur ängsmarken ser ut och sköts av de olika förvaltningarna. De fördjupade intervjuerna ger en bra bild av mångfalden mellan både förvaltningarna och ängsmarkerna.

- Kristianstad - en mindre landsortskyrkogård där en mindre yta sköts som ängsmark med hjälp av trimmer.

- Växjö - en större förvaltning med många olika kyrkogårdar utspridda i en större stad samt omgivande landskap. Här har man ett antal hektar ängsmark som sköts med hästdriven slåtter via extern entreprenör.
- Uppsala - en större landskapskyrkogård med en mängd olika naturmarkstyper, ängsmarken är prioriterad. Ytorna fågas och klipps med slåtterbalk.
- Norrköping - en större förvaltning med flertalet kyrkogårdar, har en stor bredd på skötselinsatserna med både mindre ängsytor som sköts med trimmer och större ytor som sköts med slåtterbalk.
- Södra Sandby - en medelstor förvaltning med främst ett mindre område med ängsmark på en klassisk gruskyrkogård, ytorna slås primärt med slåtterbalk.

På grund av svagt underlag är en utförlig redovisning av storleken och utformningen på ängsmarkerna svår att göra. Istället redovisas förekomsten av olika former och användningsområden i grova drag i figur 4 nedan.

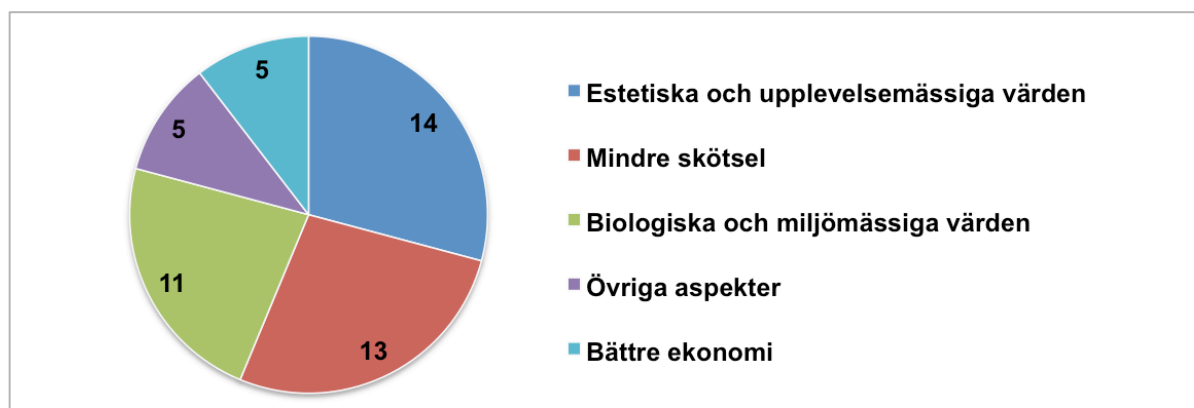
Figur 4. Ängsmarkens form och funktion. Uppdelningen bygger på svaren från de 19 förvaltningarna som har någon form av ängsmark, ett antal förvaltningar har angett fler än en funktion.

Malmö, Jönköping och Borås har minneslundar medan Degefors och Uppsala har gravkvarter. Avslutningsvis har Södra Sandby en askgravlund med inslag av ängsmark. Malmö, Växjö, Jönköping och Tranås angav att de hade slänter. Uppsala, Kristianstad och Södra Sandby har andra mindre ytor. Malmö, Växjö, Norrköping och Östersund hade större sammanhängande ytor, i Lund och Borlänge utgjordes de större ytorna av buffertmark som ännu inte tagits i bruk. Eftersom detaljerade uppgifter om vilken typ av ytor det handlar om saknas från sex förvaltningar finns en stor osäkerhetsfaktor i resultatet.

4.3 Uppfattningar om ängsmark

Fördelar med ängsmark

Figur 5 visar en grov uppdelning mellan olika upplevda fördelar som förvaltningarna framfört fördelade i grupper. Majoriteten av förvaltningarna angav minst två av nedanstående aspekter, ett fåtal förvaltningar angav endast ett eller två skäl. De fördjupade intervjuerna ledde för Kristianstads, Norrköpings och Södra Sandbys del till att man nämnde samtliga nedan grupperade aspekter i någon form.

Figur 5. Fördelar med ängsmark. Uppdelning utifrån svaren från de 26 förvaltningarna, flertalet förvaltningar gav mer än ett alternativ.

Estetiska och upplevelsemässiga faktorer var den vanligaste aspekten som nämndes vid frågan om vilka fördelar man såg med ängsmarken. De estetiska faktorerna kan delas upp i två delar; Lunds och Landskronas förvaltningar fokuserade till exempel aktivt på vårflor medan förvaltningarna i Ronneby, Varberg och Uppsala nämnde istället blomningen under sommaren som det viktigaste. Uppsala och Borlänge menade istället att naturupplevelsen var en viktig faktor. Ytterligare en aspekt som Ronneby framförde var möjligheten för besökare att kunna plocka blommor. Enligt intervjuerna är de estetiska och upplevelsemässiga aspekterna viktiga inslag eftersom det är det som besökarna ser. För Norrköpings, Kristianstads och Uppsalas del framstår besöksvärdet vara underordnat skötsel och miljöaspekter. För Södra Sandby och Växjö förefaller istället de estetiska värdena och besökarnas upplevelser vara de viktigaste anledningarna.

För det stora flertalet förvaltningar är det minskade skötselbehovet en av de väsentligaste anledningarna. Vid intervjuerna framkom att ytorna skulle ta mycket längre tid att sköta som konventionella gräsytor och vissa svårtillgängliga ytor ansågs omöjliga att sköta på annat sätt. Skötseln hänger också tätt samman med ekonomiska aspekter och arbetsmiljöfrågor.

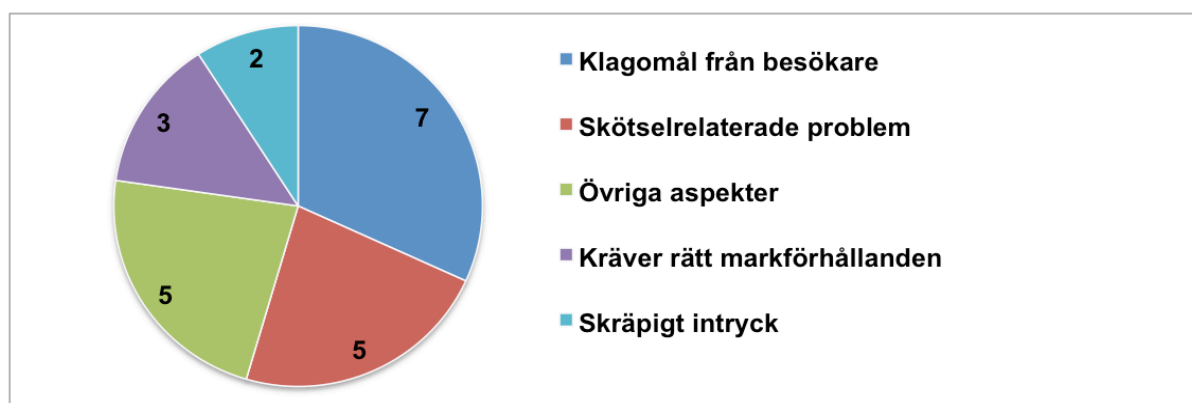
Även miljöaspekter spelar stor roll vilket blir tydligt i fallet med förvaltningen i Norrköping som hade ett uttalat fokus på miljöarbete inom sin verksamhet där ängsmarken var en del av detta arbete.

Ekonomiska aspekter nämns av Tranås, Kristianstad, Östersund och Umeå. De ekonomiska aspekterna kopplades samman med ett minskat skötselbehov. Vid intervjuerna ansåg förvaltningarna i Landskrona och Södra Sandby att de ekonomiska aspekterna var av mindre betydelse medan Kristianstad, Norrköping och Växjö hävdade att ekonomin var en viktig aspekt.

Övriga faktorer som framkom var historiskt och kulturellt värde samt arbetsmiljöaspekter. Intervjuerna ger vid handen att bevarandet av kulturhistoriska värden är ett viktigt argument för ängsmark. Södra Sandbys förvaltning ansåg att ängen gav en bild av hur kyrkogården kan ha sett ut i äldre tid. Ett mindre inslag av ängsmark sågs som en möjlighet att bevara flera olika historiska perioder inom samma kyrkogård eller lyfta fram andra inslag såsom fornlämningar. Ytorna sågs som en del i en kulturgärning och man arbetade aktivt för att lyfta fram dessa aspekter. En oväntad aspekt som kom upp under kortintervjuerna var att Borlänge förvaltning omvandlat gräsytor i slänter till ängsmark eftersom arbetsmiljön med att klippa ytorna var farlig med risk för att klippaggregatet skulle välta.

Nackdelar med ängsmark

Figur 6 visar i grova drag de nackdelar som respondenterna angett. Som i flera andra frågor angav majoriteten av förvaltningarna mer än en aspekt. Till skillnad mot de upplevda fördelarna var spridningen dock större med en stor andel aspekter som sorteras under punkten övriga aspekter.

Figur 6. Nackdelar med ängsmark. Uppdelning utifrån svaren från de 26 förvaltningarna, flertalet förvaltningar gav mer än ett alternativ.

För sju av förvaltningarna förekom klagomål från besökare, variationen var stor i hur stort problemet upplevdes. För förvaltningarna i Landskrona, Uppsala och Malmö hade

klagomålen lett till att man omvandlat eller lagt om ängsmark till gräsytor. I linje med detta hanteras klagomål olika. Intervjuerna visar att förvaltningen i Kristianstad hävdade att man inte låter sig påverkas i någon större utsträckning, medan Växjö, Södra Sandby och Landskrona lagt om exempelvis klipptider för att anpassa sig till besökarnas kommentarer. Uppsala hävdade att besökarnas åsikter inte påverkade i någon större utsträckning, men påpekade samtidigt att man förändrat klipptiderna utifrån besökarnas behov. Klagomålen kretsade främst kring att det såg ovårdat ut. Växjö, Trelleborg och Umeå menade att den starka traditionen med välklippta gräsytor var svår att bryta. Det bör nämnas att utformningen av ängsmarken skiljer sig kraftigt åt bland de som angett klagomål som en nackdel. Vissa förvaltningar har ängsmark i direkt anslutning till gravvårdar, medan andra har avgränsade ytor i ytterområden. Trelleborgs och Kristianstads förvaltningar nämnde oron för klagomål som en aspekt utan att ha fått några klagomål. Vid intervjuerna framkom en problematik där besökare trots tydlig information inte förstod ängsmarkens krav och utseende.

Förvaltningarna i Växjö, Landskrona och Uppsala påtalade att det finns ett informationsproblem där man bättre behövde kommunicera med besökarna varför ytan såg ut och sköttes som den gjorde, annars riskerade man klagomål från besökarna. Förvaltningarna betonar också vikten av att ha en tydlig gräns mot omgivande ytor runt ängsmarken för att markera områdets skillnader mot omgivningen. Södra Sandbys förvaltning har exempelvis valt att omgärda sin ängsmark med häckar för att ge ett mer ordnat intryck. Av samma anledningar klipper Norrköping en övergångszon med mellanhögt gräs runt ängsmarken.

Krav på rätt markförhållande uppmärksammades av Trelleborg, Lund och Borlänge, vilka hade direkt erfarenhet av problemen med ängsmark på alltför näringsrik mark. Förvaltningen i Landskrona visar också på en medvetenhet genom att man tar hänsyn till befintliga markförhållanden. Borlänge och Varberg förde resonemang om hur de skulle kunna skapa en magrare mark för att lyckas med en ängsanläggning. Problemen med felaktiga markförhållanden nämndes även indirekt av flera andra förvaltningar.

Skötselproblem som nämndes av Malmö och Södra Sandby var att fröer sprider sig från ängsmarken ut i omgivande områden, Lund och Eskilstuna påtalade att blomningen inte blivit vad man tänkt sig. Förvaltningen i Degefors hade också mindre problem med kirskål. Den uteblivna blomningen menade förvaltningarna berodde på för näringsrik mark och möjligtvis på grund av bevattning. Problem i anslutning till bevattning nämndes också av Norrköping.

Att ängsmarken gav ett skräpigt och ovårdat intryck påtalades av förvaltningarna i Umeå och Eskilstuna som en nackdel. Denna aspekt hänger tillsynes samman med klagomål från

besökare men skiljer sig genom att det varit förvaltningarna själva som upplevt ytan som skräpig.

Övriga aspekter av värde som framkom under intervjuerna var:

- Förvaltningarna i Tranås och Sundsvall påpekade att handikappanpassning och tillgänglighet är viktiga aspekter som ställer särskilda krav på utformningen av ängsmarken.
- Sundsvall och Uppsalas förvaltningar nämnde problem med djur som lockas till kyrkogården av ängsmarken, men även äter av annan växtlighet såsom sommarblommor.
- Förvaltningen i Borlänge påtalade att ängsmarken inte tål en hög andel slitage vilket kan ge problem i närheten av gravar där besökare rör sig.
- Förvaltningen i Uppsala upplevde problem med att sprida askan i ängsmarken och hade därför förändrat antalet slåttertillfällen.
- Förvaltningen i Malmö såg en problematik i att djur riskerade att fara illa av nedskräpning i ängsmarkerna.
- Förvaltningen i Södra Sandby påtalade att det finns en rädsla för fästingar i ängsmarken.

Framtida potential

En central fråga var vilken utvecklingspotential som finns för ängsmark. 20 av förvaltningarna svarade att de kunde se någon form av utveckling av befintliga ytor till ängsmark eller en förbättring av befintliga ängsmarker. Frågan som ställdes handlade egentligen om förvaltningen kunde tänka sig någon form av begravningsyta i ängsmark och på detta gav 14 förvaltningar jakande svar. Trelleborg, Malmö, Lund, Södra Sandby, Kristianstad, Tranås, Norrköping, Borlänge och Sundsvall ansåg att ängsmark skulle kunna användas till minneslundar eller någon annan form av begravningsyta. Kalmar och Eskilstuna såg främst en potential i att kunna utveckla skötseln på övergångsytor medan Degefors och Östersunds förvaltningar såg ett värde i att kunna förändra skötseln på stora buffertytor.

Intervjuerna gav flera intressanta infallsvinklar på ängsmarkernas utveckling.

Förvaltningen i Uppsala menar att det finns flera möjligheter till att utveckla de sociala aspekterna med sittplatser och andra möjligheter att sitta ner på kyrkogården, exempelvis för picknick. En viktig faktor var de yngre generationernas förändrade synsätt som möjliggjorde förändringar. Samtidigt upplevde man en problematik i att begravningsplatsen mer upplevdes som en rekreationsplats eftersom besökare inte alltid uppfattade att det var en kyrkogård.

Det kommer sannolikt krävas en utveckling av olika alternativa marktyper såsom ängsmark för att tillgodose behoven hos kommande kunder, exempelvis för muslimer.

I framtiden kommer det antagligen bli lättare att ställa om till ängsmark på olika ytor efterhand som yngre generationer tar över. Viktiga skäl för en utveckling är miljöaspekter och ekonomiska krav. En viktig faktor är att det finns någon på förvaltningen som är intresserad och aktivt driver utvecklingsarbetet.

4.4 Sammanfattning

A word cloud on a light gray background with a thin black border. The words are arranged in a circular pattern, with 'Utvecklingspotential' and 'Har ängsmark' being the largest. Other prominent words include 'Estetiska och upplevelsemässiga värden', 'Biologiska och miljömässiga värden', 'Mindre skötsel', and 'Bättre ekonomi'. Smaller words include 'Saknar ängsmark', 'Problem med att sprida askan', 'Alternativa upplevelsevärden', 'Problem med vilda djur', 'Kräver rätt markförhållanden', 'Skötselrelaterade problem', 'Kulturhistoriskt värde', 'Klagomål från besökare', 'Skräpigt intryck', 'Behöver tillgänglighetsanpassas', 'Tål inte högt slitage', 'Saknar plats', and 'Rädsla för fästingar'.

Saknar ängsmark

Problem med att sprida askan

Estetiska och upplevelsemässiga värden

Alternativa upplevelsevärden

Problem med vilda djur

Kräver rätt markförhållanden

Skötselrelaterade problem

Kulturhistoriskt värde

Biologiska och miljömässiga värden

Utvecklingspotential

Klagomål från besökare

Skräpigt intryck

Behöver tillgänglighetsanpassas

Bättre ekonomi

Mindre skötsel

Tål inte högt slitage

Saknar plats

Rädsla för fästingar

Har ängsmark

22

5. Diskussion

I detta kapitel förs en diskussion om de olika fakta som framkommit i litteraturstudien och resultatredovisningen. Kapitlet tar också upp de använda metoderna och resonerar kring arbetets validitet och reliabilitet.

5.1 Metoddiskussion

Litteraturstudie

Studien blev huvudsakligen en genomgång av olika enskilda delar som berör ängsmark och kyrkogårdsförvaltning istället för en sammanhängande redovisning av ämnet. Detta till följd av att ämnet ängsmark inom kyrkogårdsförvaltningar är ett outforskat område. Genom en litteraturstudie kunde en hög kvalitet säkerställas och diskussionerna kunde förankras i välgrundade fakta. Då vetenskapliga artiklar eller relevanta rapporter inte gick att finna användes böcker eller annan litteratur som behandlade ämnet.

Intervjuer

Att göra kortintervjuer och efterföljande fördjupade intervjuer visade sig vara en bra lösning. Genom att genomföra både kortintervjuer och fördjupande intervjuer genererades på kort tid stora mängder data med hög relevans. Ett stort problem med studien var dock att skillnaderna mellan olika förvaltningar underskattades kraftigt. Det fick som effekt att delar av dataunderlaget blev svåränvänt eller oanvändbart för ytterligare analys. Skillnaderna förutsågs vid utarbetandet av frågeställningarna men det visade sig mycket svårt att utarbeta en metod som hanterade alla olikheter som riskerade att uppkomma. Ett stort problem var att det skulle ta lång tid att reducera olikheterna, något som det inte fanns utrymme för att göra inom ramen för uppsatsen. Ytterligare en stor svårighet med upplägget för intervjuerna var att utarbeta eller finna ett lämpligt urvalssystem, i slutändan genererades urvalsgruppen till kortintervjuerna genom ett delvis godtyckligt urval av författaren.

Det är tveksamt om ett större och mer randomiserat urval i någon större utsträckning skulle gynnat studiens syfte. Genom ett riktat urval ökade möjligheterna för att få relevanta och intressanta svar från respondenterna. Sett till den tidsram och nivå som uppsatsen utgår från, samt mervärdet i form av mer relevant data, kan ett riktat urval anses vara berättigat. En svarsfrekvens på 87 procent utifrån ett urval med 30 förvaltningar anses ge ett bra underlag för att kunna redovisa ett statistiskt tillfredsställande resultat. Den höga graden av samstämmighet inom flera områden av studien tjänar antagligen som bevis på detta och ger dessutom validitet till resultatet. Resultatredovisningen som helhet bygger dock på ett riktat urval vilket bör uppmärksammas

5.2 Fördelar med ängsmark

Resultatredovisningen visar att estetiska och upplevelsemässiga värden är en viktig faktor som påverkar förekomsten av ängsmark. Prioriteringen av besökaren framgår även indirekt genom den stora andel förvaltningar som upplever besökarnas klagomål som en nackdel.

Miljöaspekter som till sin natur är svårvärderade och inte kan sägas bidra till förvaltningsarbetet nämndes trots detta av flertalet förvaltningar. Förvaltningsmässiga aspekter, såsom skötsel, är istället i minoritet när man tittar på fördelarna. Detta indikerar att de positiva aspekterna i första hand är kopplade till besöksorienterade faktorer.

Resultatredovisningen visar att många av förvaltningarna är medvetna om fördelarna med ängsmark, många av dem anger till exempel ett flertal olika anledningar till varför de valt att ha ängsmark. Ett antal förvaltningar har dock endast angett en eller fåtal förklaringar, vilket indikerar att även enskilda värden upplevs som tillräckligt viktiga för att motivera ängsmark. Den totalt sett höga förekomsten signalerar att många även rent praktiskt upplever fördelarna med ängsmark.

Litteraturstudien pekar på att ängsmark har en positiv ekonomisk påverkan, denna aspekt stöds av resultatredovisningen. Att de ekonomiska fördelarna ändå inte är mer framträdande kan tolkas som att det finns utrymme inom förvaltningarna för att hantera ökade kostnader när de positiva värdena i övrigt överväger. Frånvaron av ekonomiska argument bör således inte tolkas som negativt. Detta antagande stöds av det faktum att ingen förvaltning åberopat ekonomiska faktorer som en nackdel.

5.3 Nackdelar med ängsmark

Besökaren ses av alla förvaltningarna som central men man har olika syn på hur stor påverkan besökarnas åsikter ska ha, vissa förvaltningar förefaller i större utsträckning ta hänsyn till besökarnas åsikter oavsett om de är berättigade eller inte medan andra förvaltningar inte låter sig påverkas av besökarnas ibland oberättigade åsikter. Synpunkter på ängsmarkens utseende är ett bra exempel på svårigheten med att bedöma vad som kan anses vara berättigat och inte. Klagomålen behöver inte vara kopplade till faktiska problem utan kan ha sin grund i bristande kunskap hos besökarna.

Flera förvaltningar nämner vikten av information till besökare och detta är också något som framkommer i litteraturstudien. Uppenbarligen finns det ett kunskapsbehov hos allmänheten om ängsmark som man behöver ta hänsyn till ute på förvaltningarna. Samtidigt förekom det förvaltningar som upplevt problem med klagomål trots tydlig information. En enkel förklaring är att informationen inte varit tillräckligt bra eller dåligt anpassad till målgruppen, men det kan också vara så att en del besökare inte är beredda att acceptera delar

av det ängsmarken innebär oavsett kunskapsläge. Upplevelsen av ängsmark handlar till stor del om känslomässiga aspekter som i stor utsträckning är individuella. Detta är något man behöver ha beredskap för att hantera.

Förvaltningar som påtalar traditionens påverkan eller förändringarna som nya generationer inducerar är bra exempel på hur upplevelsen också varierar beroende på vilken generation besökaren tillhör. Frågan är viktig eftersom den berör möjligheterna att utveckla ängsmarkens användning, sett till den långsamma process som en förändring av kyrkogården utgör spelar förvaltningens arbete stor roll, vilka åsikter från besökarna man låter sig styras av avgör hur snabbt och i vilken form förändringsarbetet sker.

Det bör påpekas att nackdelen med klagomål från besökare och besökarnas påverkan i allmänhet är av mindre betydelse om man ser till den totala mängd värderingar som framkommit. Nackdelarna med ängsmark kretsar istället i första hand kring förvaltningsmässiga aspekter, såsom skötsel, vilket framkommer när man tittar på förekomsten av dessa i de redovisade fördelarna och nackdelarna. De negativa värderingarna som förvaltningarna har avgörs och påverkas därför sannolikt i första hand av interna faktorer exempelvis kompetens för att sköta och informera om ängsmarken.

5.4 Potential

Resultatredovisningen visar att anledningen till att förvaltningarna inte har ängsmark sällan kretsar kring ängsmarken i sig utan andra faktorer på förvaltningarna såsom brist på utrymme. En aspekt som framkom var att ängsmarken behöver passa in med omgivande element och landskap. Exemplet Södra Sandby motsäger delvis argumenten om att ängsmark inte skulle kunna passa i en i övrigt starkt kontrasterande miljö. I linje med detta finns ett flertal andra exempel på klassiskt strama kyrkogårdar med inslag av ängsmark. En annan försvårande aspekt kan vara det ökade ogrästryck som ängsmarken enligt resultatstudien bidrar till. Ytterligare ett hinder är enligt resultatredovisningen problematiska markförhållanden där hög näringstillgång kan ställa till stora problem, detta framgår också i litteraturstudien som ett vanligt problem. Litteraturstudien visar att mycket av problemen som historiskt lyfts fram beror på ovan nämnda faktorer; Förhöjt ogrästryck, dålig anpassning till platsen samt problem med näringsrik mark. För att undvika tidigare misstag är det viktigt att man vid en utveckling av andelen ängsmark tar hänsyn till dessa faktorer.

Litteraturstudiens genomgång av kyrkogårdens utveckling genom århundradena visar främst två företeelser, dels att förändringar tar lång tid med utdragna övergångsperioder, dels att kyrkogården av idag är ett ganska nytt fenomen, bilden av kyrkogården som en konstant

stämmer dåligt. Det är anmärkningsvärt att många av de attribut vi förknippar med kyrkogården inte är äldre än 150 år. Resultatredovisningen knyter an till detta genom de förvaltningar som sett ängsmarken som en möjlighet att föra fram historiska aspekter i kyrkogårdsmiljön. Medvetenheten omfattar dock endast ett fåtal av förvaltningarna, det stora flertalet har antingen inte varit medvetna om den historiska kopplingen alternativt inte ansett att den varit värd att nämna. En viktig punkt som framkommer i både litteraturstudien och resultatredovisningen är vikten av att olika tidsperioder representeras. Vid omvandling av ett område till ängsmark behöver man därför fundera på hur denna kommer fungera tillsammans med andra delar av begravningsplatsen. De problem som kan kopplas till ängsmarken berör, som nämns i föregående kapitel, nämligen ofta avgränsningen mot omgivningen eller själva omgivningen i sig självt. En avslutande faktor som påverkar utvecklandet av ängsmark är kompetensen på förvaltningarna. Resultatstudien som helhet ger en ganska bra bild av kompetensen där de många utvecklande förklaringarna och initierade svaren pekar på en hög kunskapsnivå. Även de få avvikelserna mellan litteraturstudien och respondenternas åsikter styrker denna uppfattning.

5.5 Slutsatser

Värderingar kring ängsmark kretsar till stor del runt de fördelar och nackdelar som redovisats för i resultatstudien, det finns en stor samstämmighet mellan denna och litteraturstudien. Den effekt som positiva och negativa aspekter har på förvaltningens arbete är samtidigt mycket varierande. Följaktligen behöver varje förvaltning göra en noggrann analys av sina egna förutsättningar för att säkerställa att de eventuella nackdelarna inte överväger mot fördelarna som ängsmarken kan innebära. Som helhet indikerar dock resultatredovisningen att de positiva aspekterna överväger för det stora flertalet förvaltningar.

De möjliga problemen ligger oftast på en hanterbar nivå och handlar snarare om förvaltningens proaktiva arbete på olika plan än oförutsägbara aspekter. Det finns en uppdelning där många av fördelarna kan kopplas till besöksorienterade aspekter och nackdelarna ofta sätts i samband med förvaltningsorienterade aspekter. Med tanke på den stora andel förvaltningar som har ängsmark är det anmärkningsvärt att inte fler eller allvarigare klagomål framkommit.

Med urvalsmetoden i beaktande finns det antagligen likväl goda möjligheter för ett fortsatt utvecklande av ängsmarken trots att 73 procent av kyrkogårdsförvaltningarna redan har någon form av ängsmark. Att 77 procent var positiva till en utveckling av användandet samt de framtida förändringarna inom både besöksstruktur och begravningsplatsens utseende och

funktion talar för detta. Den höga kompetens som många av de förvaltningsansvariga visar stärker denna slutsats.

5.6 Förslag till fortsatt forskning

Ett flertal områden skulle kunna utforskas ytterligare, det vore intressant att titta närmare på hur besökarnas upplevelser av ängsmark stämmer överens med de åsikter som framkommit från förvaltningarna. En fördjupning i skötseln och hur denna bäst kan genomföras inom ramen för stora och små kyrkogårdsförvaltningar skulle också vara ett givande område att undersöka.

Källförteckning

- Anderson, S-I (1997). De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen - II. *Kirkegårdskultur*. Foreningen for kirkegårdskultur
- Aronsson, M. (2006) *Faktablad: Ängar och ängsvård*. s.l.: Naturskyddsföreningen.
- Backman, J. (1998). *Rapporter och uppsatser*. Lund: Studentlitteratur.
- Bernes, C. & Lundgren, L. J. (2009) *Bruk och missbruk av naturens resurser. En svensk miljöhistoria*. Monitor 21. Värnamo: Naturvårdsverket förlag.
- Convention on Biological Diversity (senast uppdaterad 2011) *Convention on Biological Diversity* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.cbd.int/iyb/doc/prints/factsheets/iyb-cbd-factsheet-cbd-en.pdf> [2011-04-23]
- DiTommaso, A. & Aarssen, L.W. (1989) Resource manipulation in natural vegetation: a review. *Vegetatio* 84: 9-29.
- Ekstam U., Aronsson M. och Forshed N. (1988) *Ängar – om naturliga slåttermarker i odlingslandskapet*. Stockholm: LTs förlag.
- Ekstam U. och Forshed N. (2000) *Svenska naturbetesmarker -historia och ekologi*. Naturvårdsverket, Värnamo: Fälth & Hässler.
- Eriksson O., Cousins S.A.O. och Bruun HH. (2002) Land-use history and fragmentation of traditionally managed grasslands in Scandinavia. *Journal of vegetation science* 13: 743-748
- Eriksson, Å. & Eriksson, O. (1997) Seedling recruitment in semi-natural pastures: the effects of disturbance, seed size, phenology and seed bank. *Nordic Journal of Botany*, 17, 469-482.
- Grahn, P. (2005) I Schmidtbauer, P., Grahn, P. & Lieberg, M. (2005). *Tänkvärda trädgårdar: när utemiljön blir en del av vården*. Stockholm: Formas
- Gärdenfors, U. (red.) (2010). *Rödlistade arter i Sverige 2010 = The 2010 red list of Swedish species*. Uppsala: Artdatabanken i samarbete med Naturvårdsverket
- Hansson, M. & Fogelfors, H. (2000). Management of a semi-natural grassland; results from a 15-year-old experiment in southern Sweden. *Journal of Vegetation Science* 11, 31-38.
- Henriksson, K. & Johansson, B. (2007). *Biologisk mångfald: resultat från trettio forskningsprojekt*. Stockholm: Forskningsrådet Formas
- Hultengren, S., Aronsson, M. & Forshed, N. (1994). *Träd i odlingslandskapet: biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet*. Jönköping: Statens jordbruksverk
- Höök Patriksson, K. (red.) (1998). *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden*. Jönköping: Statens jordbruksverk

- Jacobson E. (1992) *Skötselteknik för stadens ängar*. Stad och Land, nr 104/1992. Movium/institutionen för landskapsplanering, SLU. Alnarp
- Johansson, C. & Mattson, A. (2010) Den skuldfria parken – från ord till handling i miljöarbetet. *Gröna fakta* 2010:6
- Jordbruksverket (2008) *Ängs- och betesmarker – en genomgång av tillgänglig statistik*. Jönköping.
- Jordbruksverket (2005) *Ängs- och betesmarksinventeringen 2002-2004*. Jönköping.
- Jordbruksverket (2000) *Miljöstödet och ängs- och hagmarkerna: en GIS-baserad analys av hagmarksinventeringen och miljöersättningarna för skötsel av betesmarker och slätterängar : rapport från projektet CAP:s miljöeffekter*. Jönköping.
- Jørgensen, H. & Nepper Larsen, S. (red.) (2005). Temanummer URT – Høenge i Danmark. URT [Elektronisk] Tillgänglig: www.naturstyrelsen.dk/NR/rdonlyres/9A9E1B41-DD30.../urt_indhold.pdf [2011-06-06]
- Klintborg Ahlklo, Å. (2001). *Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990*. Alnarp: Movium
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Kyrkogårdens form och miljö: planering och vård av begravningsplatser och deras byggnader*. 1. uppl. (1991). Stockholm: Allmänna förlaget.
- Lindbladh, M. (1999) The influence of former land-use on vegetation and biodiversity in the boreo-nemoral zone of Sweden. *Ecography* 22, 485-498.
- Lundquist, K. (1992). Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia. I Bengtsson, R. & Bucht, E. (red.) (1992). *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Alnarp: Movium/Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv.
- Selander, S. (1957). *Det levande landskapet i Sverige*. 2., översedda uppl. Stockholm: Bonnier
- Skibsted, C. (1997) Fremtidens grønne kirkegård. *Kirkegårdskultur*, Foreningen for kirkegårdskultur
- Svensson, R. (1988) Flora conservation in the Swedish agricultural landscape. *Sven. Bot. Tidskr.* 88: 458-465.
- Svensson, R. Pihlgren, A. & Wissman, J. (2009) Gräsröjaren – bättre än sitt rykte! (187) *Sven. Bot. Tidskr.* 103: 187-195.
- Sörensen, A. & Wembling, M. (2008). *Minnenas trädgård: om kyrkogårdens form och växter*. Höganäs: Ed. Andersson AB

Theorell, A., Wästberg, P. & Hammarskiöld, H. (2001). *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*. Stockholm: Max Ström

Vera, F.W.M. (2000) *Grazing ecology and forest history*. Oxford: CABI Publishing.

Wissman J. (2006) *Grazing regimes and plant reproduction in semi-natural grasslands*. Doctoral thesis. Swedish University of Agricultural science.

Öster M. (2006) *Biological diversity values in semi-natural grasslands –Indicators, landscape context and restoration*. Doctoral dissertation. Department of Botany, Stockholm University

Bilagor

Bilaga 1. Intervjufrågor – Kortintervjuer

1. Förvaltning

Position

Ansvarsområde

Upptagningsområde

2. Har ni ängsmark inom er förvaltning

3. Hur sköts ytorna av ängsmark

4. Vad ser ni för fördelar med ängsmark

5. Vad ser ni för nackdelar med ängsmark

6. Kan ni tänka er att använda ängsmark till begravningsyta i någon form till exempel som minneslund.

Bilaga 2. Intervjufrågor – Fördjupade intervjuer

Inledning

(Vem jag är samt varför ämnet jag arbetar med är intressant, förklara vad ett exjobb är och med vilket syfte jag gör intervjun. – kort orientering för informanten)

Jag kommer spela in intervjun och anteckna samtidigt, delar av materialet kommer sedan redovisas i mitt exjobb. (informerat samtycke)

Inledande frågor

- Namn, position, förvaltning, bakgrund/utbildning
- Förvaltningens storlek (kyrkogårdsmarkens totala yta)
- Upptagningsområde (antal personer inom församlingsområdet)
- Antal gravrättsinnehavare

Punkter att ta upp

- Vad är de främsta skälen till att ni saknar ängsmark?
- Hur stora områden av ängsmark respektive områden av andra markslag har ni
- Hur sköts ängsmarken och varför har ni valt denna metod
- Hur står sig skötseln i relation till andra skötselinslag
- Upplever ni att ytorna uppmärksammas av besökare
  - Vilka åsikter får ni ifrån besökare/gravrättsinnehavare
  - Påverkar besökarnas åsikter arbetet med ängsmark
- Hur upplever personalen inslagen av ängsmark
- Vad har kyrkoledningen för åsikt om ängsmark
- På vilken typ av områden/platser förekommer ängsmark
  - Finns det något speciellt skäl till val av placering
  - Skulle andra typer av områden/platser vara möjligt
- Finns det aspekter som skulle försvåra ett ökat användande av ängsmark
- Hur ser ni på att använda någon form av ängsmark som begravningsyta
  - Vilka förutsättningar krävs för att möjliggöra detta
- Vilka ytterligare utvecklingsområden för användandet av ängsmark kan ni se?
- Vilken är den viktigaste drivkraften till att ha ängsmark?

Avslut

Ta upp oklarheter under intervjun, be om förtydliganden samt ge möjlighet för informantens motfrågor.

Vill du att resultatet skall presenteras anonymt i exjobbet eller kan jag skriva ut dit namn? (återkoppling, informerat samtycke med muntligt inspelat godkännande)

Tack för medverkan, välkommen att höra av dej om du har några frågor osv.